

Juhász Levente

“I HAVE NOT BECOME A QUAKER”

Johannes Kelpius és a londoni kvékerek

A Sarah Maria Hopewell 1694. április 18-án hajózott ki Plymouth kikötőjéből, hogy Amerika felé vegye útját. A dél-angliai kikötőben mintegy öt hetet vesztegelt, mivel a francia és a brit hadiflotta hajóinak kisebb-nagyobb összecsapásai közepette egy magányos hajónak kevés esélye volt a nyílt óceánig jutni anélkül, hogy az ellenséges hadihajók valamelyike ne vessen szemet a rakományra, illetve a munkaerőként esetleg eladható utasokra. A protestáns szövetség és a francia uralkodó kilencéves háborúja az európai és az észak-amerikai dominanciáért folyt.

A Sarah Maria csupán az út első, legrövidebb szakaszát tette meg, ám az utazás Londontól Plymouthig sem volt eseménytelen. Több komoly vihar, a hajó sérülései és a horgony elvesztése borzolta a kedélyeket, s néha már a kapitány és a személyzet is feladta a reményt a menekülésre. Két alkalommal csupán a buzgó ima védte meg a hajót a katasztrófától – derül ki az egyik utas, az erdélyi szász Johannes Kelpius útinaplójából,¹ akit az előző év nyarán tett meg vezetőjének egy német kivándorló csoport. A társaság vezetői európai egyetemeken nevelkedtek, emigrációjuk oka pedig elsősorban vallási elképzeléseikben keresendő. Chilizs-tákként az igazak ezeréves birodalmának eljövételére vártak; úgy vélték, az amerikai vadon lehet a világnak az a romlatlan szeglete, ahol a rejtőzködő Igaz Vallás még teljes dicsőségében megnyilvánulhat, hogy előkészítse Krisztus második eljövételét.

A nagyjából negyvenfős társaság célja persze nem volt egységes; sokakat a William Penn magánbirodalma által kínált új gazdasági lehetőségek vonzottak. Részben a gazdasági, részben a lelkiismereti szabadság csábította korábban németek egy csoportját Philadelphiába és környékére, ahol 1683-ban megalapították az akkor még alig néhány utcából álló Germantownt. Ez a város volt a Sarah Maria utasainak célja is, hiszen itt számíhattak segítségre amerikai életük megszervezéséhez.

A későbbiekben *The Woman in the Wilderness/Weib in der Wüste* (Asszony a vadonban/pusztában) néven ismertté vált csoport a 17. század nyolcvanas éveiben kezdett szerveződni Észak-Németországban. Szellemi atyja Johann Jakob Zimmermann volt, aki a Németország északi protestáns tartományaiban szerveződő pietiz-

¹ *The Diarium of Magister Johannes Kelpius*, with Annotations by Julius Friedrich SACHSE. Part XXVII of a Narrative and Critical History Published by The Pennsylvania-German Society, Lancaster, 1917 (The Pennsylvania-German Society. Proceedings and Addresses at Lancaster, PA., November 13, 1914, XXV).

mus fősodrában nőtt fel. Zimmermant a nyolcvanas években chiliazmusa és Jakob Böhme tanaihoz való ragaszkodása miatt elbocsátották bietigheimi állásából, s ekkoriban kezdte előkészíteni az amerikai emigrációt. Asztronómiai és teológiai alapokon nyugvó érveléssel kiszámította, hogy az utolsó ítélet 1694 körül veszi kezdetét, s így 1693-ban készült elhagyni Európát. A társaság magját valószínűleg Zimmermann szellemi környezete adta, de máig nem ismerjük annak részleteit, miként bővült a csoport létszáma negyvenre.

Johannes Kelpius egyetemi tanulmányai során került kapcsolatba a chiliaz-mussal és már ekkor forgathatta Jakob Böhme műveit. Zimmermannal alighanem altdorfi diáksága alatt ismerkedett meg Nürnbergben, a Christian Knorr von Rosenroth körül szerveződő kabbalista csoport beszélgetésein. Knorr von Rosenroth erős hatással volt Kelpius később keletkezett himnuszaira. A fiatal, tehetséges diák a Segesvár melletti Dállyáról indult Nyugat-európai peregrinációra mindössze tizenöt évesen, 1687-ben.² Az altdorfi előtt a tübingeni és a lipcsei egyetemen tanult. 1689-ben szerezte meg a magiszteri címet Altdorfban, s már ekkor több műve jelent meg nyomtatásban. Az ígéretesen ívelő literátus pálya azonban egyre inkább Kelpius radikális érdeklődésének megfelelően alakult át. Böhme írásai, a kabbalisztikus érdeklődés és a chiliazta elkötelezettség készítették a fiatal tudóst arra, hogy csatlakozzon a Johann Jakob Zimmermann víziójából táplálkozó kivándorlási tervhez.

Zimmermann végzetes módon éppen a rotterdami indulást megelőző hetekben halt meg, s a tagok ekkor választották a mindössze húsz éves Kelpiust vezetőjüké. A kivándorlók 1694. június 24-én érték el Germantownt, ahol Isaac van Bebber, német kereskedő segítségével találtak szállást.³ Hamarosan építkezni kezdtek egy nagylelkű támogatójuktól kapott területen; a személyes szálláshelyeken kívül egy nagy közösségi házat is emeltek, melyben tanítottak és gyülekezeti összejöveteleiket tartották, s ahova imádkozni vonultak el. A Tabernákulumnak nevezett épületnek nem voltak ablakai, hogy a meditatív imában elmélyedőt ne zavarják a világ képei, tetejére pedig egy apró csillagvizsgálót építettek, melyből a végítéletet kísérő égi jelenségeket figyelték.⁴ Bár bizonyos mértékig elvonultan éltek, részt vettek a környék gyülekezeteinek életében (hangszeres és kórusműveket adtak elő), s szomszédaik gyermekeit is oktatták.

² Kelpius erdélyi szellemi környezetéről és indulásáról ld. Karl Kurt KLEIN, *Magister Johannes Kelpius Transylvanus, der Heilige und Dichter vom Wissahickon in Pennsylvanien = Festschrift seiner Hochwürden D. Dr. Friedrich Teutsch gewidmet zu seinem 25jährigen Bischofs-Jubiläum vom Ausschuß des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1931, 56–77.

³ Julius Friedrich SACHSE, *The German Pietists of Provincial Pennsylvania*, Philadelphia, 1895; New York, 1970, 35–36. Bebber korábbi német kivándorlókkal, a krefeldi mennonitákkal érkezett Germantownba 1687-ben, ám később kvékerré lett. Vö. *The Hermits of the Wissahickon*, ed. Oswald SEIDENSTICKER, *Pennsylvania Magazine of History*, 11(1887), 438. (A Seidensticker által kiadott levél írója nem Daniel Falkner, hanem Johann Seelig.)

⁴ A kivándorlók a Gichtel-féle Böhme-kiadáson kívül asztronómiai műszereket is vittek magukkal Amerikába.

Kelpius megmaradt előjárói szerepében egészen 1708-as haláláig, miközben a társaság létszáma egyre csökkent. Az erdélyi magiszter a csoport integritásánál előbbre valónak tartotta az igaz keresztényi életvitelt, a jézusi program megvalósítását és az utolsó ítéletre való megfelelő felkészülést. Nem történeti értelemben elválasztott felekezetekben gondolkodott, hanem lelkiismereti tisztaság alapján választotta el az igaz és a hamis egyházat; éppúgy látott termékeny, megújulásra utaló jeleket a katolikus egyházban, ahogy elítélte bizonyos lutheránusok nem megfelelő vallási gyakorlatát. Az őskeresztény ideálhoz hasonlóan minden egyes gyülekezetet a maga érdeme szerint ítélte meg, nem felekezeti hovatartozásuk alapján. Úgy gondolta, hogy az újító egyházaknak meg kell tisztítaniuk magukat, és még Krisztus eljövetele előtt egyesülniük kell. Egykori tanárához, Johann Fabriciushoz írott levelében a következőképpen nyilatkozik a kvékerekről: „...nem lettem kvékerré. Soha nem is gondoltam erre, bár lelkem mélyéből szeretem őket, csakúgy, mint bármely más felekezetet, mely Krisztushoz vonzódik és Krisztusénak mondja magát”.⁵

Bár sem 1694-ben, sem 1700-ban nem volt látható jele az ezeréves birodalom kezdetének, Kelpius és néhány társa továbbra is kitartottak programjuk mellett, és elvonultan, az isteni üzenetre koncentrálnak éltek. Az emigráns csoport más tagjai nem a szerzetesi életmódot választották: megházasodtak, részt vettek a helyi politikai és gazdasági életben, világi vagy egyházi tisztséget vállaltak. A *Woman in the Wilderness* Kelpius halálával jóformán teljesen felbomlott, illetve megszűnt működni, az a gondolati örökség azonban, amit az emigránsok az erfurti és berlini pietista központokból hoztak, és az ideál, amelynek megvalósítását valószínűleg az erdélyi magiszter köré szerveződött csoport igyekezett először Észak-Amerikában ilyen vegytiszta módon megvalósítani, tovább élt a koloniális Amerika szellemi mozgalmaiban és vallási közösségeiben.

Az emigránsok Hollandián keresztül indultak Londonba 1693-ban. Egy ilyen nagyságú csoport Amerikába szállítása igen komoly költséget jelentett, s ennek előteremtésére a tagok nem tudtak vállalkozni. Egy rotterdami angol kereskedő, Benjamin Furly támogatta őket tekintélyes összeggel. Furly személyében ideális támogatóra leltek: a kereskedő nem csupán kitűnő üzletember, de a szent nyelvek és tudományok lelkes diákja is volt, aki ismerte és nagyra becsülte Böhme műveit, hosszú ideig maga is kvéker volt, és William Penn kontinentális ügynökéként tevékenykedett. A példátlanul bőkezű támogatást Furly hollandiai kvékerektől és szimpatizánsoktól gyűjtötte össze. Az a százhusz font, amit útiköltségeként adott a csoportnak, egy közepes jómódban élő angol úriember két-két és fél éves költségeit tette ki.⁶

Hollandia elhagyása után az emigránsok több mint fél évet töltöttek a brit szigeteken, ami valószínűleg jóval hosszabb idő volt az eredetileg tervezettnél és legalábbis részben a háborús helyzetnek tudható be. Angliai tartózkodásuk során

⁵ *Diarium*, 80. „... I have not become a Quaker. Such an idea hath never come into my mind, albeit I love them from my inmost soul, even as I do all other sects that approach and call themselves Christ’s.”

⁶ Az összeg mintegy 12000 £-nak felelt meg 2005-ben.

jó kapcsolatot ápoltak a Jean Leade által vezetett philadelphiai körrel. Közös alapot biztosított mind a Böhme művei iránti kitüntetett érdeklődés, mind a végítélet váradalma.⁷

Eddig ismeretlen volt az a tény, hogy a fél év alatt Kelpiuséknak újfent anyagi segítségre volt szükségük, mert a Furlly által juttatott pénz nem volt elég az egész csoport behajózására. A már akkor is igen drágának számító London valószínűleg szintén megviselte monetáris készleteiket, ezért Kelpius és csoportja a londoni kvékerekhez fordult segítségért. Amint az az alább közölt jegyzőkönyvszövegekből kiderül, újabb százötven fontra volt szükségük az útra, amit a *barátok*⁸ a rájuk jellemző hatékonysággal igen rövid idő alatt összegyűjtöttek. E nagylelkű ajándék mellett többször kisebb összegekkel enyhítették a német kivándorlók anyagi gondjait. Érdekes, hogy sem Kelpius, sem Johann Seelig útibeszámolója nem tér ki a nagylelkű adományokra. Bár Kelpius megemlíti naplójában, hogy Plymouthból levelet küldött a jegyzőkönyvekben is felbukkanó módos kvékernek, Samuel Waldenfieldnek, nem ír például arról a pénzről, melyet ekkor kaptak, csupán egy holland adományról.

A pietisták és a kvékerek kapcsolatairól szóló tanulmányában Geoffrey F. Nuttall már publikált a jegyzőkönyvekből néhány idevágó passzust.⁹ A hamburgi Nicolaes Rüst ugyanitt közölt leveleiből az is kiderül, hogy a londoni kvékerek egy része ebben az időben jó értesülésekkel rendelkezett az észak-német pietistákat ért atrocitásokról – nem utolsósorban azért, mert a lutheránus megújulási mozgalom tagjaira használt egyik közkedvelt szitokszó a kvéker volt.

A kvékerek heti, hatheti és éves találkozóikon, illetve bizottsági gyűléseiken rendre jegyzőkönyveket készítettek. A 17. századi feljegyzések legtöbbje a brit szigeteken elszórtan élő közösségek működéséről, sorsáról és gondjairól szól – a német pietistákkal foglalkozó jegyzések a ritkábbak közé tartoznak.

A bejegyzések a *Minutes for the Meetings for Sufferings* című kéziratos sorozat kilencedik kötetében található. Ezek az angol kvékerek éves gyűlésein meghozott határozatok végrehajtását felügyelő testület jegyzőkönyvei; a testület feladata 1675 óta a szervezet pénzügyi felügyelete és a hitsorsosok jogi képviselője is. – A kéziratot a kvékerek londoni könyvtárában és levéltárában őrzik (Library of the Religious Society of Friends in Britain). – A szöveg a dokumentumok eredeti helyesírását tükrözi. A rövidítéseket feloldottuk, az ortográfiát csak az érthetőség céljából módosítottuk. Az oldalszám és a dátum alatt a regeszták, majd a jegyzőkönyv margináliái szerepelnek.

⁷ Amint az Kelpius fennmaradt leveleiből kiderül, a philadelphiai kör tagjai maguk is fontolgatták a kivándorlást, ám ez végül nem valósult meg. Arra nézve egyelőre nincs konkrét adat, hogy milyen módon vették fel a kapcsolatot a londoni csoporttal.

⁸ A kvékerek maguk között *friend*nek szólítják egymást; intézményi önelnevezésükben is ez a kifejezés dominál.

⁹ Geoffrey F. NUTTALL, *Continental Pietism and the Evangelical Movement in Britain = Pietismus und Réveil. Referate der Internationalen Tagung: Der Pietismus in den Niederlanden und seine internationalen Beziehungen*, hrsg. Johannes van den BERG, Leiden, Brill, 1978 (Kerkhistorische Bijdragen, VII), 233–235.

p. 40. [1693. 8. hónapjának 7. napján¹⁰]

Az 1693 késő nyarán Angliába érkezett pietistáknak való segítségnyújtás lehetőségének megvitatásáról.

about Relieving & Employeing the Pietests

Some mention having been made to this meeting concerning the People called Pietests (who are lately come hether from Germany) of their being pretty Low as to the outward for ffrriends to consider them. But They being Strangers to ffrriends It's referred to be considered of next Meeting about the Supplyeing and Employeing of them

p. 44. [1693. 8. hónapjának 20. napján]

A kvékerek húsz fontban határozzák meg a pietistáknak nyújtott segítség összegét.

20 to the Pietests

This Meeting agrees that Twenty pounds be handed forth to the People called Pietests for their Relief by William Crouch, Walter Benthall and Thomas Cox and accordingly a Bill was drawn for the same on William Crouch payable to Thomas Cox.

p. 75. [1693. 10. hónapjának 15. napján]

A húsz fontból tizet a pietisták megkaptak, újabb, legfeljebb tíz font jár még nekik.

Pietests

The Pietests Account of the Ten pounds Given them by ffrriends here for their Relief and Assistance have expended to be laid up by Benjamin Bealing for the next Yearly Meeting.

And it's left to Thomas Cox and the other ffrriends that handed forth the former money to hand forth Ten pounds more or soe much thereof as they see meet.

p. 79. [1693. 10. hónapjának 22. napján]

A Hollandiában kapott százhusz font mellé a pietisták újabb százötvenet kérnek amerikai útjuk megvalósításához. A testület a hatheti gyűlés elé utalja az ügyet.

Pietests

The meeting being acquainted of the poor People call'd Pietests Intention and desire to Transport themselves and ffamilies to America and wanting Assistance. Sober People in Holland in tender Compassion towards them having Remitted

¹⁰ A brit szigeteken és a koronagyarmatokon csak 1752-ben vezették be a Gergely-naptárt, így az év első hónapja március volt. A kvékerek nem használták a pogány eredetű hónapneveket, azokat számokkal helyettesítették. Az 1693. év 8. hónapja így októbert jelent. A következőkben leírt események követik a Kelpius naplójából és Seelig beszámolójából kirajzolódó eseménysort.

one hundred and twenty pounds towards the relief and Transportation of some of them. They being in all about 40. in Number and it falling very short.

This Meeting inclines to Recommend to the next six weeks Meeting Consideration how a supply may be Administered to them towards their Relief They wanting about one hundred and fifty pounds for their Transportation. and we shall be after wanting this Meeting will consider at the next Meeting to make up.

p. 82. [1693. 10. hónapjának 29. napján]

A londoni kvékerek megszövegezték a felhívást, mely alapján a londoni és essexi gyűléseken gyűjtést rendeznek a pietisták számára. A testület beleegyezik ennek felolvasásába, a pénzt pedig maga fogja kezelni.

Pietests

A Paper drawn up by the friends appointed by the Six Weeks Meeting. Read Setting forth the Straights and Necessities of the People called Pietests, which this Meeting consents should be read in friends Meeting. For a collection for their Relief; on first day next Morning and afternoon. And the friends that Receive the Collection to bring or send it hither to the next Meeting. And Benjamin Bealing to get Copies of the said Paper writt for the Meetings.

p. 89. [1693. 11. hónapjának 12. napján]

A kijelölt kvékerek találkoztak a pietistákkal. Az utazáshoz szükséges pénz kis híján összegyűlt. A követek újabb, legfeljebb harminc font anyagi segítséget nyújthatnak a németeknek.

Pietests

The friends formerly appointed have mett with the Pietests. Report that they find near enough come in for their Transportation. – This Meeting Referrs it to Thomas Cox, John Field, Fra. Stamper, Joseph Ormston, Thomas Hutson, Richard Dymond and Theodore Eccleston or any 3. of them to Assist the said People and Advance toward their further Relief any sume not exceeding Thirty pounds.

p. 92. [1693. 11. hónapjának 19. napján]

A csoport harmincnégy tagja megállapodást kötött Michael Yoakley¹¹ hajóskapitánnyal az utazással kapcsolatban. A kvékerek levélben kérik amerikai hittársaikat, hogy segítsék Kelpiusékat Pennsylvaniában. Újabb összeget terveznek juttatni a németeknek.

Pietests

John Field Acquaints the Meeting that about 34 of the Pietests have Agreed with Michael Yoakley for the Transportation of themselves to Pensilvania.

It's referred to Thomas Cox, Joseph Ormston

Thomas Hutson   George Whitehead

¹¹ Michael Yoakley (1631–1708) William Penn számára szállított árut Amerikába. A hajóskapitány szeretetothonokat hozott létre Londonban szegény idős asszonyok számára.

Ffra. Stamper   with John Vaughton
Theodore Eccleston   Samuel Waldenfield, Richard Dyamond
John Ffield

Or any four of them to draw up a ffew Lines concerning the said People to
ffriends in Pensilvania for them to be Assisting to them. And with Money there
may be occasion for on their Account Thomas Cox is desired to draw out of Job
Beultons Hands (he having Money Collected by ffriends in his hands for their use
& service)

p. 98. [1693. 11. hónapjának 26. napján]

*Határozat a pietisták ügyében a pennsylvaniai és a holland kvékereknek küldendő leve-
lekről. Utóbbiban figyelmeztetik a hazájukat elhagyni készülöket, hogy ne vágjanak neki
az utazásnak meggondolatlanul.*

Pietests

The Concern that Relates to the Pietests is confirmed to the ffriends formerly
mentioned viz. Thomas Cox¹²

Joseph Ormston	Thomas Hutson	George Whitehead
John Vaughton	Richard Dyamond	Ffra. Stamper
John Ffield	Theodor Eccleston	Samuel Waldenfield

And they or any ffour of them are desired to write A letter to ffriends at
Pensilvania on their behalfe & bring to the next Meeting. And it's also desired
that a Letter be sent to ffriends in Holland, That any others of the said People
where they are may be Cautioned not too hastily to leave Their Native Country.

William Bingley Added to Assist

p. 110. [1693. 12. hónapjának 9. napján]

Az előző bejegyzésben említett levelek befejezéséről és elküldéséről.

Pietests

A letter in behalfe and concerning the Pietests that are about to Transport
themselves to Pensilvania continued to the ffriends formerly Named to ffinish and
send away. And the same ffriends are continued to draw up a letter to ffriends in
Holland about the said People.

p. 148. [1694. febr. 6.]

A Plymouthnál vesztegelő pietisták újabb tizenöt font anyagi segítséget kapnak.

£15. ordered for Relief of the Pietests at Plymouth.

This Meeting understanding That the Pietists have lain longer upon the Coast
then was Expected and much of their Provisions Expended and still Remaining at
Plymouth. The ffriends formerly appointed are allowed by this Meeting any

¹² Cox neve után William Bingley nevét törölték.

further sume not exceeding fifteen pounds (till further order from this Meeting) If there be want. Coppinges of 2 Letters sent by the said friends to Henry Cane. Read and bid to keep Coppinges of them.

p. 172. [1694. márc. 18.]

A pietistáknak nyújtott anyagi segítség részleteinek bemutatása és ellenőrzése.

Pietists Accounts to be viewed.

John Ffield having the Pietists Accounts. It's Referred to

Henry Goldney

Michel Russell to Inspection

Daniel Luard

Levente Juhász

“I HAVE NOT BECOME A QUAKER”

Johannes Kelpius and the London Friends

The Transylvanian-born Johannes Kelpius left the European continent for America in 1693. He was the leader of a group of religious enthusiasts known as the *Chapter of Perfection* or *The Woman in the Wilderness*. Members were recruited by Johann Jacob Zimmermann, a pietist scholar. Both him and Kelpius were millenarists and avid readers of Jacob Boehme. In their view, Pennsylvania was one of the few places of the corrupted world where the True Religion could find shelter and the Second Coming could be prepared for. Zimmerman died before the group left Europe, and Kelpius, only 21, was elected as the new leader. – The group of forty could not raise the substantial sum for the fare. It was assumed that the support of Benjamin Furly (a Rotterdam merchant and William Penn's continental agent) was the only source of the financial support that made the emigration possible. Quaker manuscript sources, however, tell a different story: the *Minutes for Meetings for Sufferings* of the 'London Friends' contain entries that testify that the Quakers have contributed more towards the group's voyage than Furly had. Consequently, though Kelpius himself has 'not become a Quaker,' he obtained significant support from the 'Friends'.